

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Művelődéstörténeti Program

VARGA JÚLIA

**KATOLIKUS KÖZÉP- ÉS FELSŐOKTATÁS ERDÉLYBEN
A 17. SZÁZADTÓL A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Budapest, 2007.

I. TÉMAVÁLASZTÁS ÉS CÉLKITŰZÉS

(1.) A fejedelemség kori Erdélyt a köztudat és tudomány egyaránt a protestáns iskolázás klasszikus földjeként tartja számon. De ez a felfogás nem feledtetheti el az erdélyi oktatás- és iskolatörténettel foglalkozó kutatóval, hogy a reális és teljes kép kialakításához hozzátartozik a katolikus iskolai törekvések tárgyilagos vizsgálata is.

(2.) Az önálló erdélyi fejedelemségben a reformáció térhódítása után a protestantizmus történetileg kialakult uralkodó helyzetéből következően a művelődés- és iskolaügyben is a protestáns törekvések megvalósítására nyílt nagyobb tér. Ebben a korszakban a katolikus egyház Erdélyben súlyosan korlátozva működhetett, ennek fényében kapnak nagyobb jelentőséget azok az oktatásügyi teljesítmények, amelyek ilyen mostoha körülmények között is megszülettek. Azért éreztünk késztetést az erdélyi iskolaügy katolikus szeletével foglalkozni, mert szükséges árnyalni a történetírásban uralkodó protestáns művelődésű Erdély-képen, amelybe jóformán bele sem fér a katolikusok művelődésügye, még ha az a 17. században méreteiben vagy jelentőségében kisebb arányokat képviselt is.

(3.) Erdélyben a katolikus oktatásügy jelentőségének, szerepének növekedését kizárólag a Habsburg-uralom előretörésével, pozíciói erősödésével összefüggésben említik, elfeledve azt a tényt, hogy az erdélyi katolikusok az erdélyi fejedelemség időszakában is fennmaradt, és túlélve a hátrányos körülményeket újra-, illetve megteremtette a maga oktatási intézményeit, amelyek biztosították tanító- és papképzését, illetve az értelmiségi elit felkészítését a magyarországi vagy külföldi felsőfokú tanulmányokra. Ezen katolikus tanintézetek – középpontban a kolozsvári Báthory-féle jezsuita egyetem, majd ennek megszűntével a kolozsmonostori gimnázium hallgatóságának új forrásokra alapozott – vizsgálatával és a legfrissebb szakirodalomra támaszkodva, reményeim szerint olyan új adatok kerültek napvilágra, amelyek új, hitelesebb megvilágításba helyezik a fejedelemség kori katolikus iskolaügy jelentőségét.

(4.) A 18. századi, a Habsburg Birodalomba tagolódott Erdélyben a katolikus oktatásügy jelentőségének, szerepének növekedése nyilvánvalóan összefügg a Habsburg-uralom katolikus restaurációt támogató politikájával. Ez tette lehetővé, hogy az előző században súlyosan korlátozott erdélyi katolicizmus a művelődés- és oktatásügy terén is felzárkózzon és egyenrangú pozícióba kerüljön a protestánsokkal. A reformátusok legnagyobb kollégiumai, a nagyenyedi, a kolozsvári és a marosvásárhelyi, az unitáriusok kolozsvári és az evangélikus szászok nagyszebeni kollégiuma mellé most a jezsuiták is megteremtették akadémiajuk révén a katolikus

szellemi, művelődési központot Kolozsváron, amely hatását kisugározta egész Erdélyre és teljesítményével egészséges versenyszellemet teremtve, inspirálóan hatott az egész erdélyi szellemi-művelődési életre.

(5.) A jezsuiták a 18. századi Erdélyben nem voltak olyan kényelmes monopolhelyzetben az oktatás terén, mint a szűkebb Magyarországon – kolozsvári akadémiájukon kívül két nagygymnáziummal (Gyulafehérvár és Székelyudvarhely) és három kisgymnáziummal (Marosvásárhely, Nagyszeben, Brassó) rendelkeztek – itt a Habsburg-hatalom politikai támogatása arra volt elegendő, hogy egyenlő esélyeket kapjanak a működésre a protestánsok tanintézeteivel. Az már a jezsuita rend érdeme, hogy ezt a lehetőséget Erdélyben küldetésként fogta fel, és teljes eszköztárát bevetette, hogy sikeres oktatói-nevelői teljesítményével a kolozsvári akadémiát Erdély meghatározó, mintaadó felsőoktatási intézményévé tegye.

(6.) A kolozsvári jezsuita akadémia diáknépességének – eddig feltáratlan forrásokra alapozott – rekonstruálása és társadalomtörténeti, szociológiai elemzése során új szempontokat vetettünk fel a jezsuita tanintézet történetének kutatásában, hogy árnyaltabb és pontosabb képet alakítsunk ki az akadémiának az erdélyi szellemi-kulturális életben betöltött szerepéről és jelentőségéről. Ugyanakkor a diáktársadalom vizsgálatával választ kerestünk az erdélyi magyar társadalom katolikus és a románság görög katolikus részének értelmiség- és elitképzési hagyományait és továbbtanulási tendenciáit illetően.

(7.) A jezsuita rend feloszlatásával véget ért a jezsuiták mintegy 200 éves, az erdélyi katolikus felsőoktatás megszervezésében, fenntartásában és fejlesztésében vállalt szerepe, amelynek során a rend elévülhetetlen érdemeket szerzett. Igaz, hogy akadémiájuk a felekezeti alapon megszerveződő oktatás korában elsősorban az erdélyi társadalom katolikus, illetve görög katolikus szejetének felsőoktatási igényeit elégítette ki, de szellemi teljesítményével kihívást, követendő mintát jelentett és egészséges versenyre buzdította a protestáns kollégiumokat, nélküle az erdélyi szellemi-művelődési élet összehasonlíthatatlanul szegényebb lett volna.

(8.) A felvilágosult abszolutizmus új, állami oktatás- és művelődéspolitikai koncepciója alapján a rend feloszlatása után Kolozsváron 1774-1776 között létrejött az ország második teljes szerkezetű egyeteme, amelynek irányítását 1776-ban a piarista rend vette át. 1777 után megváltozott a kormányzat elképzelése, nem fejlesztette tovább a kolozsvári egyetemet, amelyet II. József 1784-ben végül akadémiai líceumi szintre fokozott le. A tanintézet a 19. század első felében végig akadémiai líceumként működött, most már nem felekezeti jellegű, hanem állami

fenntartású tanintézetként nyitva állt Erdély összes felekezetéhez és nemzetiségéhez tartozó diákok számára.

(9.) A kolozsvári líceum 19. századi történetének vizsgálata során arra kerestünk bizonyítékokat, hogy ebben a korszakban a líceum Erdély felsőoktatásában betöltött szerepe komplexebb, jelentősége nagyobb, mint korábban, annak ellenére, hogy nem rendelkezett egyetemi ranggal. Három – bölcsészeti, jogi és orvosi – fakultásával a királyi akadémiák hivatalnok-tisztviselői képzésénél bővebb funkciója volt, hiszen az országban, a pesti egyetem után a második tanintézet, ahol orvos-sebészi képzést lehetett szerezni. Emellett a piaristák vezetése alatt álló bölcsészeti karon olyan természettudományos és műszaki szakismeretek alapjait lehetett elsajátítani, amelyeket máshol Erdélyben nem oktattak, és amelyek megalapozták az itt tanuló hallgatók műszaki-, illetve reálképzésének esetleges folytatását más magyarországi vagy külföldi felsőoktatási intézményekben. Mindezek a kolozsvári líceumot a 19. század első felében Erdély legjelentősebb felsőoktatási intézményévé avatják, de magyarországi összehasonlításban is, a jogakadémiák sorában Pozsony után a második helyre teszik. A líceum diáktársadalmának jelentősen kibővült forrásanyaga a diák-névsor és a tanulmányi adatok majdnem teljes rekonstrukcióját lehetővé tette, amelynek vizsgálatával az erdélyi társadalom fejlődésére, az erdélyieknek a kor modern gazdasági, társadalmi, művelődési kihívásaira a tanulás választásával adott válaszait kerestük.

II. A FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

(10.) Dolgozatom elsődleges feladata annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mit tudunk Erdély két és fél évszázadon keresztül legfontosabb katolikus tanintézetének, a kolozsmonostori jezsuita gimnáziumnak, majd a kolozsvári jezsuita és végül piarista akadémiának diáktársadalmáról? A tanintézet történetének nagy nevű kutatói, mint Bíró Vencel, Bisztray Gyula, I. Tóth Zoltán, Jakó Zsigmond történetírói érdeklődését és figyelmét elsősorban a gimnázium és akadémia történetének egyéb vonatkozásai keltették fel, az ő munkájuk eredménye a tanintézet történetének feldolgozása, művelődéstörténeti jelentőségének értékelése.

(11.) A kolozsmonostori, majd a kolozsvári tanintézet diákságának rekonstrukciójában és a diáktársadalom összetételének vizsgálatában, tudományos feldolgozásában tulajdonképpen teljesen járatlan utat választottunk.

(12.) A kolozsmonostori jezsuita gimnázium, és a kolozsvári akadémia iskolai anyakönyve, amely az elsődleges forrása lehetne a diáktársadalom rekonstruálásának és szociológiai, társadalom-történeti elemzésének a 20. század viharában elpusztult. A jezsuita akadémia történetét kutató történész-elődök közül Bíró Vencel, piarista rendfőnök és rendtörténetíró, I. Tóth Zoltán, az erdélyi románság nemzeti és kulturális törekvéseinek kutatója, valamint Jakó Zsigmond még ismerte és használta az Országos Levéltárban a jezsuita tanintézet 1703—1772 között vezetett diák-anyakönyvét, amelyet az Országos Levéltárban őriztek egészen 1956-ig, amikor – sok más oktatástörténeti forrással együtt – a levéltárat ért tüzéségi találat következtében keletkezett tűzben elégett.

(13.) Éppen ezért rendkívül felértékelődik minden egyéb, a tanintézet diákságára vonatkozó forrás. Ilyen különleges értékkel bír egy régi-új forrás, a kolozsmonostori jezsuita gimnázium Mária Kongregációjának 1641-ben elkezdett anyakönyve, amelyet a jezsuiták az akadémiai korszakban is tovább vezettek, a rend feloszlata után pedig a piaristák is folytatták egészen 1848-ig. Ez az *„Album Sodalitatis Natae Reginae Angelorum Autoritate Apostolica Kolos Monostorini in Residentia Societatis Jesu erectae.”* A két világháború közötti időszakban a kolozsvári piarista rendházban őrzött anyakönyv létezése ismert volt az erdélyi oktatástörténettel foglalkozó történészek számára, de akkor a diáknévsor tudományos szempontú feltárása, kiaknázása nem történt meg. A romániai kommunista diktatúra évtizedeiben az egyházi forrásanyagok nagy részét kötelező módon beszolgáltatták a megalakuló állami levéltárakba, az egyházi tulajdonban maradt másik részük pedig évtizedekig összezsúfolva, rendezetlenül állt a templomokban, plébániákon a kutatás számára teljesen elzártnak és hozzáférhetetlenül. A romániai rendszerváltás után elkezdődött az egyházi tulajdonban maradt levéltári anyag feltárása, rendezése és kutathatóvá tétele: megalakult a Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár és kolozsvári fióklevéltára, az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. Ez utóbbiban került elő a jezsuita gimnázium Mária Kongregációjának anyakönyve, amely egyéb iskolai anyakönyv hiányában a tanintézet 17-18. századi diáktársadalmának rekonstruálásában elsődleges forrássá lép elő, 19. századi diáknévsorának pedig kiegészítéséhez járul hozzá, jelentős művelődéstörténeti értéket képviselve.

(14.) A 18. századi kolozsvári jezsuita akadémia diákságát illetően szerencsére bővültek forrásaink. Az akadémia diáknévsorának rekonstruálásában a másik fő forrásként a nemesi konviktus anyakönyvét, a *„Liber continens nomina et historia convictorum Claudiopoli anno 1703”* használtuk. A kéziratos kötet, szintén a kolozsvári Szent Mihály plébániatemplom tornyában lappangott és az elmúlt években a Katolikus

Státus Levéltára rendezési munkálatai közben került elő. A névkönyv a nemesi konviktusban lakó diákok nevét tartalmazza 1703-tól 1786-ig, II. József konviktusokat feloszlató rendeletéig, majd 1791-től, a konviktus újraalakulásától folytatódik egészen 1848-ig. A konviktus névtára hiteles képet nyújt az erdélyi társadalom vezető rétegéből a katolikus főnemesi és nemesi családok generációinak iskoláztatásáról.

(15.) Harmadik forráscsoportként a 18. századi kolozsvári akadémia diáknévsorának rekonstruálásához az ún. *promóciós kiadványokat* használtuk. A promóciós kiadványok a kolozsvári egyetem filozófiai karán tanuló hallgatók tudományos fokozatszerzése alkalmából, a baccalaureusi vagy magisteri cím megszerzésének tiszteletére jelentek meg. Számunkra ezen kis könyvecskékben a felavatandó bakkalaureusok, illetve magiszterek felsorolt névjegyzéke érdekes, amely sok információt tartalmaz a személyekre vonatkozóan: a diák nevét, társadalmi állását, nemzetiségét, származási helyét.

(16.) A kolozsvári líceum diákságának összetétele felől tájékoztató források a 19. században már bőségesebben és részletesebb adatokat tartalmazva állnak rendelkezésünkre, mint korábban. Ezek közül a legfontosabb, legtöbb információt hordozó forrás a líceum *beiratkozási anyakönyve*, vagy *matriculája*. Ez a hallgató legfontosabb személyi adatai (név, életkor, vallás, nemzetiség, születési hely, társadalmi állás, apa vagy gyám foglalkozása) mellett a tanulmányaira vonatkozó információkat (beiratkozás éve, fakultás, érdemjegyek) is tartalmazza.

(17.) Mellette hasonlóan fontosak a nyomtatásban megjelenő *értesítők*. Az évenként megjelenő iskolai értesítő szűkszavúbb forrástípus a matriculánál, szakokra és évfolyamokra bontva betűrendben közli a hallgatók névsorát, értesítve a közönséget mindkét félév vizsgaeredményeiről, a tanulók érdemsorozatban elnyert helyéről. Ez a forrástípus teljesen megbízható a hallgatói névsor összeállításában, de a diáktársadalom egyéb jellemzőinek kutatására alkalmatlan. A kolozsvári líceum akadémiai tagozatának értesítői 1830-tól 1848-ig hiánytalanul megvannak az Országos Széchenyi Könyvtár értesítő gyűjteményében,

(18.) Névsortöredékeket tartalmazó iratokat is használtunk. Például ilyen közvetett forrás volt a Gubernium nyomtatott formában közreadott névsora az ösztöndíjat elnyert katolikus diákokról, vagy a Gubernium oktatásügyi bizottsága számára készített félévi vizsgajelentések, amelyekben informálják a felső szervet a tanintézetben folyó munkáról.

III. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE, FŐBB EREDMÉNYEI

(19.) A dolgozatban négy fő részben mutatjuk be az erdélyi katolikusok oktatásügyének főbb vonásait: 1. az önálló erdélyi fejedelemség korában (1526-1690), 2. a Habsburg Birodalomba tagolt 18. századi Erdélyben (1690-1773), 3. a felvilágosult abszolútizmus korában (1774-1790) és végül 4. a 19. század első felében (1790-1848). Minden fejezet két nagyobb részre tagolódik, az elsőben az erdélyi katolikus egyház- és vallás politikai helyzetét mutatjuk be a vizsgált korszakban, a másodikban rátérünk a katolikus oktatásügy tárgyalására. Ezen belül áttekintő képet nyújtunk a katolikus iskolaügy teljes spektrumáról, beleértve az Erdélyben a jezsuiták mellett iskolarendszert fenntartó ferences és később a piarista iskolákat, valamint a 18. század közepétől működő gyulafehérvári papképző szemináriumot. De elemzésünk középpontjában mindenekelőtt a katolikusok legfontosabb tanintézete áll, amelynek szerepét az erdélyi fejedelemség korában a kolozsmonostori jezsuita gimnázium tölti be, a 18. században a kolozsvári jezsuita akadémia, és a 19. században kolozsvári piarista akadémiai líceum vállalja.

(20.) Az erdélyi katolikus oktatás a Báthory-féle egyetemalapítás óta elválaszthatatlan a jezsuita rend tevékenységétől. 1581-ben alapított kolozsvári egyetemük révén a jezsuita rend a korabeli Európában leghatékonyabbnak és korszerűbbnek elismert, módszeresen kidolgozott tanulmányi rendszerét vezette be és ismertette meg Erdélyben, amelyet elsőrangúan képzett tanerőkkel ültetett gyakorlatba. Ez volt két évtizedes működésük hatalmas sikerének titka. Azonban a protestáns környezetben a rend oktatási sikerei és politikai állásfoglalása miatt tevékenységük nem lehetett hosszú életű: 1605-ben száműzték őket Erdélyből. Tevékenységük eredményeként mintegy két évtizeden keresztül bocsátották ki jól képzett végzettségeket, akik közül sokan világi pályán helyezkedtek el, az egyházi pályára lépők közül pedig a katolikus megújulás legnagyobb magyarországi képviselői emelkedtek ki. Az utóbbi évtized peregrinációs kutatásai feltárták, hogy a kolozsvári akadémia fennállása alatt Európa egyetemlein, elsősorban a jezsuita alapítású akadémiákon, számos Kolozsváron végzett diák iratkozott be. Kolozsvári akadémiájukon kívül Gyulafehérváron, Nagyváradon, Karánsebesen és Székelyudvarhelyen létrehozott középfokú iskoláikban képzett katolikus értelmiségiek legalább részben betöltötték azt a hatalmas űrt, amely a protestantizmus térhódításával a katolikus papok és tanítók hiányával keletkezett.

(21.) A jezsuiták Bethlen Gábor uralkodása alatt térnek vissza Erdélybe (1616). Tevékenységüket az erdélyi fejedelemségben az egész 17.

században korlátok közé szorítva folytatták – csak három helyen működhettek (Kolozsmonostor, Gyulafehérvár és Karánsebes), nem lehetett a gimnáziuminál magasabb fokú iskolájuk.

(22.) Kolozsmonostoron, régi helyükön alakították ki az erdélyi katolikusok Székelyföldön kívüli központját. 1618-tól újra megnyitották tanintézetüket, amely a fejedelemség korában végig az erdélyi katolikusok legjelentősebb, egyetlen hatosztályos gimnáziuma volt. Az iskola és nemesi konviktus, illetve szegény diákok szeminárium fenntartásában az erdélyi katolikus nemesség, a formálódó Katolikus Státus tagjai voltak a jezsuiták segítségére. A kolozsmonostori hatosztályos gimnázium mellett a Gyulafehérváron és időközben Székelyudvarhelyen megszervezett négyosztályos gimnáziumok révén a jezsuiták lehetővé tették az erdélyi katolikus ifjak számára a középfokú képzést, ugyanakkor az egyházi, vagy világi pályára készülő továbbtanulni szándékozó ifjakat előkészítették a – nagyszombati egyetlen vagy valamelyik külföldi jezsuita akadémián folytatott – felsőfokú tanulmányokra. A jezsuita iskolák középfokú intézményként nagy segítséget elégítettek ki, hiszen a katolikusok addig legfeljebb a protestánsok különböző iskoláiba küldhették gyermekeiket.

(23.) A kolozsmonostori iskola diáktársadalmára vonatkozóan egyetlen forrás áll rendelkezésünkre: a gimnázium Mária Kongregációjának 1641-től vezetett anyakönyve. Az iskolai Mária Kongregációkat a jezsuiták általában minden tanintézetükben megszervezték a diákok hitéletének és vallásgyakorlatának elmélyítése, a tanulmányokban való előrehaladás és a közösségi élet, a társadalommal való kapcsolattartás céljából. Az anyakönyv tartalmazza a kongregációba minden évben újonnan belépett diák nevét, így lehetővé teszi, hogy mintegy 90%-ban rekonstruálni lehet a kolozsmonostori gimnázium diáknévsorát. Azért nem százszázalékosan, mert csak a gimnázium négy legfelső osztálya alkotta a Mária Kongregációt, a legalsó osztály, a principisták még nem lehettek kongreganisták. Az anyakönyv az 1641-1698 közötti időszakban – vagyis a gimnáziumi korszakban – 1230 diák nevét tartalmazza. Az előkelőbbeknél feltüntették a társadalmi rangjukat, a papságra lépett diáknál ezt a tényt feljegyezték.

(24.) A Mária Kongregáció anyakönyve, mint új forrás, alapján cáfolható az a szakirodalomban eddig elfogadott nézet, miszerint a jezsuiták 1653-ban II. Rákóczi György kiutasításának következményeként eltávoztak volna Erdélyből. A kongregációs bejegyzések ugyanis 1653-ban sem érnek véget, amint ez a kiutasítás után várható lenne, hanem ezután is folytatódnak minden évben egészen 1660-ig, amiből arra lehet következtetni, hogy II. Rákóczi György rendelkezése, noha súlyosan érintette az erdélyi jezsuita missziót, hiszen jónéhány kiváló

képviselőjüknek távoznia kellett, mégsem szüntette meg a folyamatos jezsuita jelenlétet Erdélyben. Ugyanezt támasztja alá az az 1654-ből ránk maradt kolozsvári iskolai színdarab nyomtatványa, ami szintén az iskola szokásos és folyamatos működését jelzi 1653 után is.

(25.) Az 1660-as év fordulópontot jelentett a kolozsmonostori gimnázium működésében: a török elfoglalta Nagyváradot és a hódoltság határát Kolozsvárig terjesztette ki, amely ettől fogva végvár lett. A városfalon kívül lévő Kolozsmonostoron a jezsuiták átmenetileg szüneteltették az oktatást, beköltöztek Kolozsvárra, ahol – a városi magisztrátussal folytatott küzdelmek után – 1665-ben ismét megnyitották gimnáziumukat. A jezsuita tanintézet gimnáziumi korszakának utolsó éveit, a 90-es éveket, már teljesen már körülmények között élte meg: az erdélyi fejedelemség korszaka, s vele a katolikus egyház elnyomásának időszaka véget ért, a Habsburgok kezére jutott Erdélyben a jezsuita rend helyzete megváltozott. A jezsuiták 1693-ban visszanyerték a monostori uradalmat és új iskolaépületeként megkapták a kolozsvári Óvárban az unitárius kollégium épületét és a református templomot.

(26.) A kolozsmonostori, majd kolozsvári gimnázium diákságnak többsége (80%) a Székelyföldről származott, hiszen ott élt a legtöbb katolikus, a többiek az erdélyi vármegyék szórványos katolikus szigeteiről érkeztek. A diákok társadalmi helyzetét tekintve többségükben nemesi származásúak (73%), 7%-uk egyenesen főnemesi rangú. A legismertebb katolikus főnemesi családok ide járaták fiaikat, mint az Apor, Bálintith, Boér, Csáky, Haller, Henter, Jósika, Kamuthy, Kálnoki, Kornis, Kun, Lázár, Mikes, Mikola, Petki, Prinyi, Száva, Tholdalagi, Torma, Toroczka, Wass családok. A maradék 20%-nyi diákságot a nem nemesi származásúak teszik ki, akik a jezsuiták iskolájában ingyen tanulhattak. A diákok nemzeti hovatarozását illetően kétséget kizáróan kijelenthető, hogy a 17. században a jezsuita gimnázium a katolikus magyarok és székelyek iskolája volt. A nem magyar diákok aránya 5% körülire becsülhető: a vallási unió előtt kevés román tanult itt, és elvétve néhány protestáns szász diák. Az is igazolható, hogy a jezsuiták tehetséges diákjaikat felkészítették a továbbtanulásra: 17-18%-uk egyetemen tanult tovább, a többség Nagyszombatban (90 fő), de a Habsburg Birodalom katolikus egyetemeire, Bécsbe (23 fő), Grazba (11 fő), Olmützbe (7 fő), végül pedig Rómába (5 fő) is eljutottak.

(27.) 1698-ban a jezsuiták Kolozsváron újraindították tanintézetük akadémiai tagozatát, ezzel megeremődött az erdélyi katolikus oktatási rendszer hiányzó felsőoktatási intézménye. Kolozsváron a jezsuiták a szokásos, két karral, bölcsészeti és teológiai fakultással rendelkező jellegzetes jezsuita felsőoktatási intézményüket alapították meg. A történeti

Magyarország területén a kolozsvári akadémia a jezsuiták harmadikként alapított felsőfokú tanintézte, a nagyszombati (1635) és a kassai (1657) után. Nagyságrendjét és színvonalát tekintve nyilván soha nem érte el a nagyszombati egyetem szintjét, de a 18. század folyamán alakult többi jezsuita főiskolánál, az 1713-ban Budán és az 1745-ben Győrött alakult főiskoláknál, valamint az 1669-től működő zágrábi akadémiánál magasabb szinten oktatott és hasonló volt a kassai egyetemhez.

(28.) Az akadémiai tagozat újraindításának anyagi alapját gróf Apor István kincstartó, a Katolikus Státus vezetőjének 1698-ban tett hatalmas adománya teremtette meg és az állam is hozzájárult a jezsuita akadémia fenntartásának költségeihez: 1701-ben Lipót császár újra megerősítette az alapító Báthory István által a szeminárium fenntartására rendelt évi 1000 forint jövedelmet. A 18. század közepére a hatalmas építkezések nyomán Kolozsvár barokk arculatát meghatározó jezsuita intézménykomplexum jött létre: az új templom és akadémia-épület, a két finevelő, a Szent József-szeminárium és a nemesi konviktus, illetve a gimnázium együttese a régi fényében állította helyre a jezsuiták erdélyi felsőoktatási intézményét.

(29.) Oktatásukat a jezsuiták a 18. században is eredeti rendtartásuk, a Ratio Studiorum alapján folytatták. A rend kolozsvári székhelyét nagy számú és kiválóan képzett rendtagokkal látta el. Az akadémia felső tagozatán 1698-tól csak a bölcsészeti karon kezdődött el az oktatás, 1712-ben állították fel a teológiai kart. A teológiai oktatás az akadémiákon, így Kolozsváron is, rövidebb ideig tartott, mint az egyetemen, mivel általános volt a paphiány és ez szükségessé tette a papképzés siettetését. Az egy- vagy kétéves oktatás során a lelkipásztori tevékenységhez legszükségesebb ismereteket sajátították el, elsősorban kazuisztikát és kontroverziát. Az itt képzett katolikus papok óriási hiányt pótolnak Erdélyben.

(30.) Kolozsváron a jezsuiták 1726-ban mégis megszüntették a teológusképzést. A két karral rendelkező akadémia feladatkörének tudatos, koncepcionális átalakításáról van szó, ami a jezsuitáknak a sajátos erdélyi helyzethez való alkalmazkodó képességét mutatja. A rend felismerte, ahhoz, hogy akadémiáját a többségében protestáns erdélyi társadalomban minél többek számára – akár protestánsok számára is – vonzóvá tegye, nem a teológiai fakultás, a katolikus papképzés erősítésére van szükség, hanem a világi képzésre kell a fő hangsúlyt fektetni. E koncepciónak megfelelően alakították át 1726-ban az akadémia jellegét: az addig 3 teológiaprofesszorral működő teológiai karon csak a kontroverzia tanárát hagyták meg, aki évtizedeken keresztül egészen 1767-ig egyedül képviselte a teológiai oktatást, míg a bölcsészkart felfejlesztették, a szokásos három

tanár helyett 5 professzort állítottak be. A tehetségesebb diákokat a jezsuiták továbbra is Nagyszombatba vagy Kassára küldték papképzésre, tanulmányaik befejeztével ezek nagy része visszatért Erdélybe. 1753-tól a kolozsvári klerikusok a gyulafehérvári egyházmegyei papképző szemináriumban folytatták teológiai tanulmányaikat.

(31.) Viszont a filozófiai karnak kiemelt szerepet szántak a jezsuiták: akadémiájukat minél többek számára szerették volna vonzóbbá tenni, ezért a világi képzésre nagy figyelmet fordítottak. A filozófiai tanfolyam volt az, amelyen a világi, közéleti pályára készülők számára szükséges ismeretanyagot oktatták. Majdnem harminc évig, 1753-ig a logika, fizika, metafizika professzora mellett külön professzor oktatta a matézist és külön az etikát. A kolozsvári akadémia bölcsészkarja tanári ellátottság szempontjából a kassai és a nagyszombati egyeteméhez volt hasonló.

(32.) A 18. század közepén a felvilágosult abszolutizmus új oktatáspolitikája nyomán reformokra került sor az osztrák jezsuita rendtartomány oktatási rendszerében. A reformot a bécsi egyetemen kezdték el, ahol 1752-53-ban korszerűsítették az egyetem szervezetét és az oktatás tartalmát, ezt utána kiterjesztették a nagyszombati egyetemre és valamennyi jezsuita felsőoktatási intézményre, így a kolozsvári akadémiára is. Az új oktatási rend szerint a bölcsészeti kar tanulmányi idejét háromról két évre csökkentették, és megkezdték a tanulmányi rendszer korszerűsítését, a reáltudományok oktatását.

(33.) Az 1760-as évek második felében a kormányzat a kolozsvári jezsuita egyetem továbbfejlesztését tervezte négy fakultású, klasszikus szerkezetű univerzitássá. Mária Terézia 1767-ben elrendelte a teológiai fakultás megerősítését, egyetemi mintára új tantárgyakat vezettek be, és négyre emelték a professzorok számát. A jezsuiták azonban már nem érthették meg akadémiájuk teljes szerkezetű egyetemmé fejlesztését. XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én eltörölte a szerzetesrendet, és október 26-án megszűnt a jezsuiták működése a kolozsvári egyetemen. A jezsuiták olyan színvonalas akadémiai központot és köréje szervezett fejlett infrastruktúrát hagytak hátra Kolozsváron, amelyre építve a kormányzatnak nem volt nehéz két éven belül Erdély első teljes, négy fakultásos egyetemét felállítania.

(34.) A jezsuita akadémia 1698–1773 közötti diáktársadalmának rekonstruálása némileg könnyebb, mint a gimnáziumi korszaké, tudniillik több forrás áll rendelkezésre. Az összes forrás alapján az akadémia 18. századi időszakában 5332 diák nevét és tanulmányi adatait sikerült összegyűjteni. Tekintetbe véve a források esetleges hiányosságait ez a szám a kolozsvári akadémia teljes diákságának körülbelül 90%-át jelenti, vagyis

az akadémia a jezsuita időszakban nagyságrendileg mintegy 6000 diákot képezhetett.

(35.) A legtöbb diák, 4744 fő (89%) természetesen a gimnáziumi tagozatra iratkozott be először. A filozófiai karon összesen 1350 diák (25%) bölcsészeti tanulmányairól van adatunk. A diákok közül 726-nál, vagyis 14%-uknál jegyezték fel, hogy később papi pályára léptek. Megállapítható tehát, hogy a 18. században a kolozsvári jezsuita akadémia annak ellenére, hogy elsősorban a világiak képzésére törekedett, jelentősen gyarapította a katolikus lelkészek, szerzetesek számát is. Közülük mintegy 5%-uk, itt kezdte el teológiai tanulmányait is, amelyet viszont valamelyik magyarországi vagy külföldi egyetemen, illetve szemináriumban fejezett be. A papi pályára lépő 726 diáknak mintegy fele valamelyik szerzetesrend tagjait gyarapította: a legtöbben ferencesek lettek (175), és csak utána következnek a jezsuiták (98), de a minoriták (46), pálosok (7), piaristák (6) és bolgár ferencesek (3) sorait is gyarapították. A klerikusok másik fele egyházmegyei pap lett, akik közül többen magas egyházi pozíciót, kanonoki stallumot vagy püspöki széket is elértek, mint például Mártonfi József és Sztojka Zsigmond későbbi erdélyi püspökök.

(36.) A kolozsvári akadémia diákjai közül összesen 378 diák (7%) folytatta tanulmányait, akiknek túlnyomó többsége teológiát tanult, egyrészt Gyulafehérváron, az 1753-ban megalapított erdélyi egyházmegyei püspöki szemináriumban (60 fő), másrészt Magyarországon vagy külföldi egyetemeken. Erdély határain kívül a legtöbb diák (200 fő) természetesen az ország első egyetemére, Nagyszombatba ment. A diákok második csoportja (57 fő) Bécsben tanult tovább. Harmadik csoportként Kassán is sokan továbbtanultak (27 fő). Kolozsvárról Rómába is eljutottak 16-an, a magyarok a Collegium Germanicum Hungaricumban, míg a román származású unitus diákok a Collegium Urbanumban tanultak tovább. Olmützöt időszakunkban Kolozsvárról mindössze 12-en keresték fel. Volt néhány piarista továbbtanuló Kecskeméten (3) és Debrecenben (1), valamint egy-két kolozsvári diák megjelent Budán (2), Győrben (1), Egerben (1) is.

(37.) A kolozsvári akadémian a 18. században 7%-nyi volt az arisztokrata diákok aránya. A főnemesség tehát – noha abszolút számban nőtt a számuk – ugyanakkora arányban képviseltette magát, mint az előző, 17. században. A nemesi származásúak aránya 60%-70% között lehetett, míg 25%-30%-nyian voltak a plebejus származású diákok.

(38.) Erdély az együttélő népek hazája, a kolozsvári akadémia diáksága leképezi ezt az etnikai sokszínűséget. Az akadémia diákságának túlnyomó többségét, mintegy 75%-át a magyar elem tette ki, ezen belül a székely diákok 60%-nyian voltak. A román származásúakat 10% körülire

becsüljük, a szászokat 8%-ra. Az utolsó nagyobb csoportot, 4% körülit a szerb, szlovák, ruszin diákok teszik ki. A jezsuiták akadémiaját örmény katolikus diákok (60 fő), görög kereskedők fiai (9 fő) és bolgár származású diákok (15) is látgatták, valamint jónéhány külföldi származású, olasz (16), morva (3), cseh (1) és francia (8) diák is tanult itt. A kolozsvári akadémia tehát elsősorban a katolikus székelyek és magyarok iskolája volt, de ugyanakkor a – középfokú iskolával a század közepéig nem rendelkező – görög katolikus románság kiművelésében is felbecsülhetetlen szerepet töltött be. Itt tanult úgyszólván minden jelentős unitus román személyiség a 18. században, a jezsuiták az unitus püspökök és egyházi értelmiség mellett a román világi értelmiség vékony rétegét is kinevelték.

(39.) A jezsuita rend feloszlátása után az állam létrehozta Kolozsváron az ország második négy fakultásos egyetemét, majd vezetését a piarista rendre bízta. 1774-1784 között a kolozsvári tanintézet tehát egyetemi rangú intézményként működött, míg az állami elképzelések megvaltozásával II. József akadémiai líceummá fokozta le.

(40.) A kormányzat az 1790-es években a líceumban komoly fejlesztésekbe fogott, mindhárom kar – jogi, bölcsész és orvos-sebészti fakultás – szervezetét több tanszékkal egészítve ki, úgyhogy a tanintézet a 19. század elejére nagyjából elnyerte végleges szervezeti formáját.

(41.) A jogi karon összesen 9 tanszéken a szorosán vett jogi tárgyak mellett olyan gyakorlati jellegű képzésben részesültek a hallgatók, amely magában foglalta a pénzügyi-közgazdasági ismereteket, az Erdélyben legfontosabb iparág, a bányászattal kapcsolatos elméleti-jogi ismereteket, a statisztikát, mint a korszak új, feltáró- rendszerező tudományágát és a hivatalnoki ismereteket, a kettős könyvvitelt. A mezőgazdaságtan – amelyet Erdélyben kizárólag itt tanítottak – legalább elméleti szinten ismereteket nyújtott a korszerű földművelési-gazdálkodási módszerekről. A paleográfát – ismét elsőként Erdélyben – Kolozsváron nem a bölcsészkaron, hanem a jogi kar keretében oktatták, bevezetése az Erdélyben hagyományosan erős történettudományi képzés és történetírás művelésében jelentett előrelépést, eszközként szolgált a kor történettudománya által oly fontosnak ítélt rendszeres forrásgyűjtéshez. A kolozsvári királyi akadémiai líceum jogi karán tehát olyan szakismereteket is megszerezhettek az erdélyi ifjak, amelyeket más hazai felsőoktatási intézményekben nem oktattak.

(42.) A bölcsészeti karon, amelyet a piaristák vezettek, az újonnan létesített tanszékek – a vegytan, ásványtan, természetrajz, fűvészet és technológia – révén a líceum bölcsészkarán a képzés természettudományos jelleget öltött, ami megfelelt a kor reáltudományok iránti egyre növekvő igényeinek és követelményeinek. A piaristák korszerűsége éppen természettudományos oktatásuk magas színvonalában állt, közvetítésükkel a

kolozsvári líceum ismét az európai katolikus oktatás legkorszerűbb rendszerébe kapcsolódott be, törekvései és módszerei ezért jártak előtte több tekintetben a megszokott erdélyi viszonyoknak. A piaristák tanfolyamokat szerveztek az asztronómia, a térképészet, az építészet és műszaki rajz, valamint a művészi rajz oktatására – megint csak elsőként Erdélyben.

(43.) Az orvos-sebészi képzés a főiskola keretén belül bizonyos önállósággal rendelkezett, az orvos-sebészi tanszékek (bonctan, sebészet és szülészet; állatgyógyászat; vegy-, élet-, és kórtan; szemészet; törvényszéki orvostan; belgyógyászat; természettan és növénytan) 1817-től szervezetileg is Orvos-Sebészeti Intézetbe tömörültek. A 19. század első felében tehát a kolozsvári líceum olyan 7 tanszékből álló orvos-sebészeti fakultással rendelkezett, amely révén Magyarországon a pesti egyetem után a második tanintézet volt, ahol orvos-sebészi képzés folyt. Noha a tanintézet nem rendelkezett egyetemi címmel, ez nem minősíti az orvosi képzés színvonalát, sőt a leendő sebészek az 1830-as, 40-es években jóval megalapozottabb magyar és német nyelvű természettudományos képzésben részesültek, mint a pesti orvosi kar sebésztanfolyamán, ahol előkészítő tudományok előadásáról (vegytan, növénytan) csak később gondoskodtak.

(44.) A rendelkezésre álló források alapján a vizsgált időszakban 5276 akadémista adatait rekonstruáltuk. A kolozsvári akadémiai líceum jelentőségének és szerepének értékeléséhez összevetettük a látogatottsági mutatókat a királyi jogakadémiák hasonló adataival, amely alapján megállapítható, hogy a kolozsvári líceum a pozsonyi jogakadémia után következik, megelőzve a győri és a nagyváradi akadémiákat, vagyis a történeti Magyarország területén a jogásztársadalomnak mintegy 20-22%-át képezte. Erdély közjogi különállása és az országrészt bizonyos fokig önálló történeti fejlődése következtében viszont kulturális-szellemi hatása és feladata sokrétűbb és minőségileg másabb, mint a szűkebb Magyarország egy-egy régiójának bölcsészeti és jogi képzését ellátó királyi jogakadémiáké.

(45.) Ha az erdélyi felsőoktatásügyben jelöljük ki a helyét, a protestáns kollégiumokkal való összevetéssel, megállapítható, hogy a kolozsvári királyi akadémiai líceum a 19. század első felében Erdély legnagyobb főiskolája volt, amely - állami fenntartású intézmény lévén - nyitva állt valamennyi felekezeti és nemzetiség számára.

(46.) A líceumba beiratkozó diákok 45%-a csak bölcsészeti tanulmányokat folytatott, jogi végzettségű viszont a diákok 46%-a lett. Az orvos-sebészi tanfolyamra a hallgatók 9%-a iratkozott be. 5,5%-ról mondható el, hogy Erdély határain kívül folytatta tanulmányait: nagy többségük, 238 diák Magyarországon, 56-an pedig külföldi egyetemeken. A diákok magyarországi, illetve külföldi továbbtanulásán, hivatásválasztásán

lemérhető az erdélyi társadalom laicizálódása, hiszen egyre kevesebb diák ment egyházi pályára, a többség már a szakképzést választotta. Legtöbben az orvos-sebész-gyógyszerészi pályán tanultak tovább, utána a bányamérnöki és a műszaki pályán.